

**O.T.Sadiqov: Neft gəlirləri vasitəsi ilə qeyri-neft sektorunun (non-oil sector) inkişaf etdirilməsi
və iqtisadi diversifikasiya**

**NEFT GƏLİRLƏRİ VASİTƏSİLƏ QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN (NON-OİL
SECTOR) İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ VƏ İQTİSADİYYATIN
DİVERSİFİKASİYASI**

O.T.Sadiqov

doktorant, UNEC

E-mail: orxan.sadiqov@maliyye.gov.az, tel.:(+99455) 204 42 48

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 10 may 2019; Çapa qəbul edilmişdir 23 may
2019; online-da çap edilmişdir 30 iyun 2019

Received 10 May 2019; accepted 23 May 2019; published online 30 June 2019

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi neft gəlirlərindən səmərəli istifadə olunmasının, qeyri-neft sektorunun inkişafının yolları və iqtisadiyyatın diversifikasiyasının əhəmiyyətini araşdırıb öyrənməkdir.

Tədqiqat işi əsaslı və sistemli təhlil üsulları əsasında yerinə yetirilmişdir. Həmçinin tədqiqat zamanı dünyanın neftlə zəngin ölkələrində tətbiq edilmiş iqtisadi diversifikasiya siyasətləri nəzərdən keçirilmiş və nəticələr təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, məqalədə təklif edilən kompleks tədbirlərin reallaşdırılması nəticəsində Azərbaycanda neft gəlirlərindən asılı olmadan davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilə biləcəyi və makroiqtisadi sabitliyə nail olunacağı sübutlarla əsaslandırılmışdır.

Eyni zamanda tədqiqatın nəticəsində aşkar edilmişdir ki, neftlə zəngin ölkələr uzunmüddətli iqtisadi artıma və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirməli və iqtisadi diversifikasiyaya nail olmalıdırlar.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, neft gəlirlərinin qeyri-neft sektoruna yönəldilməsinin xüsusiyyətləri və inkişaf yolları müəyyən edilmiş və təcrübə əsasında təkliflər hazırlanmışdır.

Açar sözlər: qeyri-neft sektorunun inkişafı, neft gəlirləri, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, neft gəlirləri hesabına investisiya qoyuluşu.

Jel Classification Code: L23

**DUE TO OIL REVENUES TO DEVELOP THE NON-OIL SECTOR AND
DIVERSIFY THE ECONOMY**

O. T. Sadigov

Doctoral student, department of “Theoretical and Practical Economics”, UNEC

Summary

The main objective of the study is to investigate and learn of the importance of economic diversification, development of non-oil sector and ways of rational use of oil revenues.

Research work has been carried out on the basis of systematic analysis and methods. At the same time economic diversification policies have been reviewed and the results have been analyzed which applied in the oil-rich countries.

The practical significance of the research is that, as a result of the implementation of complex measures proposed in the article that can be achieved macroeconomic stability and sustainable economic development regardless of oil revenues in Azerbaijan which it was justified by the evidence.

At the same time, at result of the study found that oil-rich countries for reaching long-term economic growth and sustainable economic development should be able to develop the non-oil sector and obtain economic diversification.

The scientific innovation of research-the certain features and the ways of development of towards oil revenues to the non-oil sector has been found out and prepared proposals during practice by author.

Keywords: oil revenues, the development of non-oil sector, the non-oil sector.

РАЗВИТИЕ НЕНЕФТЯНОГО СЕКТОРА ЗА СЧЕТ НЕФТЯНЫХ ДОХОДОВ И ДИВЕРСИФИКАЦИИ ЭКОНОМИКИ

О. Т. Садыгов

докторант, UNEC

E-mail: orxan.sadiqov@maliyye.gov.az, тел.:(+99455)204 42 48

Резюме

Целью этого исследования является изучение роли эффективного использования нефтяных доходов, путей развития ненефтяного сектора и диверсификации экономики.

Исследовательская работа была проведена на основе глубокого и системного анализа. В то же время рассмотрена диверсификационная политика стран с большими нефтяными запасами и проанализированы их итоги.

Практическим значением исследования является то, что в ходе реализации предложенных в статье комплексных мероприятий обоснована продолжительность экономического развития Азербайджана вне зависимости от нефтяных доходов и макроэкономическая стабильность.

O.T.Sadıqov: Neft gəlirləri vasitəsi ilə qeyri-neft sektorunun (non-oil sector) inkişaf etdirilməsi və iqtisadi diversifikasiya

В ходе исследования было выявлено, что для долгосрочного и устойчивого экономического развития странам богатым нефтью нужно развивать нефтяной сектор и добиться диверсификации экономики.

Научная новизна исследования: были определены особенности направления нефтяных доходов в нефтяной сектор, пути развития, разработаны практические предложения.

Ключевые слова: развитие нефтяного сектора, нефтяные доходы, диверсификация экономики, инвестиционные вложения за счет нефтяных доходов.

Giriş

Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun (non-oil sector) rəqabət qabiliyyətli və davamlı inkişafı, iqtisadiyyatın diversifikasiyası dövlətin iqtisadi kursunun əsas istiqamətləri hesab olunur.

Qeyd olunmalı məqam odur ki, qeyri-neft sahəsinə qoyulmuş böyükhəcmli investisiyalar bu sahələrin nəzərəcarpacaq dərəcədə artımına şərait yaratmışdır. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində atılan addımlar qeyri-neft sektoruna daha çox investisiya qoyuluşunu tələb edir və bu vəsaitlər əsasən Azərbaycanda neft gəlirləri vasitəsilə təmin edilir.

Yuxarıda qeyd olunan tədbirlərin nəticəsi olaraq iqtisadiyyatın diversifikasiyasının neft amilindən asılılığı azalmış, ölkə iqtisadiyyatı son dövrlərdə əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etmiş, iqtisadi artımda qeyri-neft sektoru əsas pay sahibi olmuşdur.

Eyni zamanda ölkədə qeyri-neft sektorunun və insan kapitalının davamlı inkişafı, azad sahibkarlıq mühitinin təmin edilməsi, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində tədbirlər davam etdirilir.

Neft gəlirləri vasitəsilə əsaslı investisiya qoyuluşu qeyri-neft sahələrinin şaxələndirilməsinə və inkişafına müsbət şərait yaradacaqdır.

Nəticədə etibarı ilə, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondundan (ARDNF) dövlət büdcəsinə köçürülən vəsaitlərin tədricən azaldılması məqsədəuyğun hesab olunur və büdcə gəlirlərinin əsasən qeyri-neft investisiya layihələrindən əldə oluna-caq gəlirlər hesabına təmin edilməsinin iqtisadiyyata mühüm töhfə verəcəyi gözlənilir (1, səh. 9).

Mövcud vəziyyət

Təbii sərvətlərlə zəngin ölkələrin təcrübəsi sübut edir ki, təbii sərvətlərin istismarından əldə edilən gəlirlərdən səmərəli istifadə olunması davamlı inkişafa səbəb olur. Bir çox hallarda neft ehtiyatlarından əldə olunan gəlirlərin iqtisadi baxımdan pis

idarə olunması həyat səviyyəsinə və iqtisadi artıma mənfəət təsir edir, ölkənin uzunmüddətli inkişaf perspektivlərini aşağı salır. Bu baxımdan, qeyd olunan problemlərin öyrənilməsinə, neft gəlirlərindən səmərəli istifadənin tədqiq edilməsinə böyük ehtiyac vardır.

Son dövrlərdə ölkə iqtisadiyyatında artıma doğru müsbət meyillər müşahidə olunur. Qeyri-neft sektorunda güclü inkişafa nail olunması və iqtisadi diversifikasiyanın genişlənməsi buna əyani sübutdur. Aşağıdakı cədvəldən də görünür ki, Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) artımına paralel olaraq, həm də qeyri-neft sektorunun yüksək artımı müşayiət olunur:

Cədvəl 1. 2011-2018-ci illər üçün dövlət büdcəsinin icrası (milyon manatla)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ÜDM	52082,0	54743,7	58182,0	59014,3	54380,0	59987,7	70135,1	79797,3
Neft ÜDM	26786,5	25481,7	2570,3	22824,9	16682,0	20167,5	26073,2	32904,1
Qeyri-neft ÜDM	25295,5	29262,0	33111,7	36189,4	37698,0	39820,2	44061,9	46893,2
Dövlət büdcəsinin gəlirləri (icra)	15700,5	17281,6	19473,5	18400,5	17498	17505,7	16516,7	22508,9
Dövlət büdcəsində Neft gəlirləri	11591,6	12639,7	14247,1	12144,0	10217,3	9225,0	7884,0	13400,5
O cümlədən:								
Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondundan transfertlər	9000,0	9905,0	11350,0	9337,0	8130,0	7615,0	6100,0	10959,0
Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft şirkəti	1260,8	1335,	1491,	1712,1	1409,8	1252,4	1317,	1425,1
Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti	1330,9	1398,8	1405,9	1094,9	677,5	357,6	466,5	1016,4
Dövlət büdcəsində Qeyri-neft gəlirləri	4108,9	4641,8	5226,3	6256,5	7280,7	8280,7	8632,7	9108,4

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatasının yuxarıda qeyd olunan illərdə dövlət büdcəsinin icrası barədə rəyləri və həmin illərdə dövlət büdcəsinin icrası barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları

O.T.Sadıqov: Neft gəlirləri vasitəsi ilə qeyri-neft sektorunun (non-oil sector) inkişaf etdirilməsi və iqtisadi diversifikasiya

Cədvəl 1 Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatasının yuxarıda qeyd olunan illərdə dövlət büdcəsinin icrası barədə rəyləri və həmin illərdə dövlət büdcəsinin icrası barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. Cədvəldə təsbit olunan məlumatlara əsasən deyə bilərik ki, son illərdə qeyri-neft sektorunun payı həm ÜDM-də, həm də dövlət büdcəsində artmışdır. Lakin neft gəlirləri dünya bazarında neftin qiymətlərindəki dəyişiklikdən asılı olaraq artıb-azalmışdır. Cədvəlin tərtib edilməsində məqsəd ölkə iqtisadiyyatının neft amilindən asılılığının azaldılmasını və qeyri-neft sektorunun inkişafını rəqəmlərlə ifadə etməkdən ibarətdir.

Bununla yanaşı, qeyri-neft sektorunda müşahidə olunan müsbət inkişaf gələcəyə ümidlə baxmağa zəmin yaradır. Lakin bu müsbət trend davamlı və dayanıqlı olmalıdır.

Son dövrlərdə qəbul olunan və ölkə iqtisadiyyatı üçün əsas istiqamətləri müəyyən edən strateji yol xəritələrində də neft gəlirlərindən səmərəli istifadə olunması, iqtisadiyyatın diversifikasiyası və qeyri-neft sektorunun inkişafı kimi məsələlər öz əksini tapmışdır.

Məlumdur ki, Dövlət Neft Fonduna toplanan vəsaitlər dövlət büdcəsinə transfertlər şəklində, həmçinin birbaşa formada hər hansı bir layihənin maliyyələşdirilməsi yolu ilə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilir.

Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, dünyada bir çox neftlə zəngin ölkələr var ki, onlar iqtisadi inkişafa neft gəlirlərini insan kapitalına yönəltməklə nail olublar.

Hazırda Norveç böyük neft ehtiyatlarının olmasına baxmayaraq, həyat səviyyəsi baxımından bu inkişafa bilikli insanların hesabına nail olmuşdur. İnsan kapitalı bu ölkənin iqtisadi yüksəlişinin təməlinə duran ən mühüm amildir.

Dünyada bir çox ölkələr var ki, təbii resurslar olmadan bilikli insanların sayəsində inkişaf edib. Norveç kimi ölkələr də təbii resurslardan əldə olunan gəlirləri təhsilə, elmə yönəltməklə bu inkişafa nail olublar.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, bilikli əmək potensialına sahib olmadan təbii resurslar iqtisadi inkişafı təmin etmək əvəzinə, əksinə, daha da bu prosesi ləngidir.

Hər bir ölkədə təhsilin və elmin inkişafı iqtisadi inkişafın və əhalisinin sosial tərəqqisinin təməli hesab olunur. Dünyada gedən iqtisadi və siyasi proseslər, yüksək texnologiyanın istehsalatda tətbiq olunmasını, cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında elmin rolunun yüksəldilməsini tələb edir. Bu mənada hesab etmək olar ki, neftdən əldə edilən vəsaitlərin böyük hissəsi adıçəkilən sahələrin inkişafına yönəldilməlidir.

Məlum olduğu kimi, neftin satışından əldə edilən vəsaitlərin bir hissəsi nəsilərarası ədalətli bölgünü təmin etmək məqsədi ilə ehtiyat vəsait kimi Dövlət Neft Fonduna cəmləşir və müəyyən hissəsi cari dövrdə iqtisadiyyatın inkişafına istiqamətləndirir.

lir. Bu baxımdan, neft amili hesabına qeyri-neft sektorunun inkişafını qiymətləndirmək üçün neft gəlirlərinin cari dövrdə iqtisadiyyata yönəldilən hissəsi əsas götürülməlidir (2, səh. 71-72).

Bununla yanaşı, qeyd olunmalıdır ki, ölkədə daxili tələbatı ödəmək, hazır məhsulla dünya bazarına çıxmaq məqsədi ilə yüngül sənaye sahələri, o cümlədən tikiş və trikotaj, parça, pambıq istehsalı inkişaf etdirilməlidir. Ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək, rəqabət qabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal etmək üçün bu sahənin inkişaf perspektivləri nəzərə alınmaqla görülən işlər davamlı və nəticə yönümlü olmalıdır.

Neft gəlirlərinin qeyri-neft sektoruna yönəldilməsinin xüsusiyyətləri və bu sahənin inkişaf yolları

Son illər Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadi münasibətlərinə əsaslanan müstəqil milli iqtisadiyyatın yaradılması və onun dünya iqtisadi sistemində səmərəli inteqrasiya olunması məqsədilə köklü islahatlar aparılmaqdadır.

Əsasən də bu baxımdan, regionlar arasındakı iqtisadi disproporsiyaların azaldılması və iqtisadiyyatın diversifikasiyasının genişləndirilməsi iqtisadi siyasətin əsas məqsədlərindəndir. Məhz bu baxımdan da ölkənin neft strategiyasının reallaşdırılması iqtisadiyyatın ərazi və sahə strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədilə investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi imkanlarını əsaslı surətdə artırmışdır.

Müasir iqtisadi münasibətlər sistemində investisiyalar əsas kapitala, daşınan və daşınmaz əmlaka, maddi və intellektual mülkiyyətə, fondlara və dövrüyyə vəsaitlərinin artırılmasına yönəldilmiş pul vəsaitləri, kreditlər, qiymətli kağızlar şəklində qoyuluşları özündə əks etdirir. Investisiya fəaliyyətinin əsas və son məqsədi əsasən istehsal-xidmət sahələrinə qoyulmuş vəsaitlərin onların genişləndirilməsi, yenidən qurulması, dinamik inkişafı bazasında səmərəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsi, gəlirlərinin artmasına nail olmaqdır. Bu amil xüsusilə də qeyri-neft sektoru müəssisələri üçün xarakterik olmaqla, onların investisiya fəaliyyətinin təməl prinsiplərini təşkil etməkdədir. Ölkənin qeyri-neft sektorunda da investisiya fəaliyyəti və onun fəallıq səviyyəsi bir məqsəd daşımayıb, eyni zamanda da ölkənin istehsal sahələrinin, xidmət sferasının son iqtisadi-sosial nəticələrinin effektivliyinin artırılmasına, ölkə iqtisadiyyatının makroiqtisadi göstəricilərinin yüksəldilməsinə yönəldilməlidir. Ümumiyyətlə, neft və qaz gəlirlərindən istifadə mexanizmi təkmilləşdirilməlidir (3).

Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Dövlət Neft Fondunun 2019-cu il büdcəsinin layihəsinə 2019-cu ildə Dövlət Neft Fondunun vəsaitlərinin idarə olunmasından əldə edilən gəlirlər 848 500 min dollar və ya 1 442 milyon manat olması proqnozlaşdırılır ki, bu da manat ifadəsilə 2017-ci ilin müvafiq icra göstəricisindən

O.T.Sadiqov: Neft gəlirləri vasitəsi ilə qeyri-neft sektorunun (non-oil sector) inkişaf etdirilməsi və iqtisadi diversifikasiya

358000 min manat, 2018-ci ilin proqnoz və gözlənilən icra göstəricisindən 225600 min manat çoxdur.

Eyni zamanda, qeyri-neft sektorunun genişləndirilməsinə səbəb olan və müasir çağırışlara cavab verən sosial, istehsal və bazar infrastrukturunu şəbəkəsi yaradılmalı, idarəçiliyin və təsərrüfatçılığın təkmil formalarından istifadə olunmalıdır. İqtisadi və təbii resurslardan səmərəli istifadə etməklə və bu resurslar təsərrüfat dövrüyləsinə cəlb edilməklə qeyri-neft sənayesinin inkişafına nail olmaq olar. Ölkəmizdə alternativ (bərpa olunan) enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsinə kifayət qədər potensial olduğunu nəzərə alaraq, bu sahədə real işlər görülməli və maddi-texniki baza yaxşılaşdırılmalıdır. Çünki müasir dövrün çağırışları bu sahədə elmi yeniliklərə yiyələnməyi, mütəxəssis hazırlığının inkişaf etdirilməsini tələb edir. Bu istiqamətdə dövlət tərəfindən reallaşdırılan tədbirlərlə yanaşı, özəl sektorun da bu prosedə yaxından iştirakı stimullaşdırılmalıdır. Regionlarda yerli resurslara əsaslanan istehsal müəssisələrinin sayı və keyfiyyəti artırılmalı və məşğulluq təmin edilməlidir. Müasir tələblərə cavab verən istehsal sahələrində dəyər zənciri yaradan yeni müəssisələrin yaradılması istiqamətində işlər görülməlidir, çünki bu sahənin ixrac potensialının genişləndirilməsi ölkə iqtisadiyyatının inkişafına müsbət töhfələr verəcəkdir. İxtisaslaşmış və ümumi təyinatlı sənaye şəhərcikləri yaradılmalı, sənaye müəssisələrində innovasiya yönümlü texnologiyaların tətbiqi stimullaşdırılmalıdır. Xüsusilə ixrac yönümlü istehsal sahələrinin inkişafı məqsədilə dövlət tərəfindən xüsusi tədbirlər planı hazırlanmalı və investisiya fəallığı yüksəldilməlidir. İnnovasiya və yaradıcılığa investisiya qoyuluşu və əqli fəaliyyətin nəticələrinin təşviqi üçün əlverişli mühitin yaradılması və insan kapitalına əsaslanan kreativ iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı və ölkənin ümumi milli gəlirində onun payının artırılması üçün tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Bununla yanaşı, son dövrlərdə ölkədə qəbul edilmiş bir sıra iqtisadi sənədlərdə əsas xidmət sahəsi olan turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, müasir standartlara cavab verən turizm xidmət sahələrinin radiusunun genişləndirilməsi, bu sahənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və ümumilikdə turizmin inkişafı məqsədi ilə yol xəritəsi təsdiq olunmuşdur. Sözügedən yol xəritəsində bu sahənin inkişafı məqsədi ilə təfəssilatlı tədbirlər planı hazırlanmışdır.

Bir çox ölkələrin təcrübəsi sübut edir ki, neftlə zəngin olan ölkələrdə dövlət büdcəsinin neft amilindən asılılığının azaldılmasında əsas istiqamət kimi turizmin inkişafı olmuşdur (4, səh. 63-67).

Qeyd etməliyik ki, 2018-ci ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 7 milyard manat təşkil etmişdir ki, onun da 3,8 milyard manatı heyvandarlıq məhsullarının, 3,2 milyard manatı isə bitkiçilik məhsullarının payına düşür.

Bütün bu qeyd etdiyimiz tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün hər il dövlət büdcəsində müvafiq vəsaitlər nəzərdə tutulur. Lakin yuxarıda qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün artan neft gəlirlərinin dövlət büdcəsinə transfert olunan hissəsinin əsasən bu sahələrə investisiya olunması məqsədəuyğun hesab olunur.

Qeyd edilən yollar Azərbaycanda neftdən asılı olmadan davamlı iqtisadi inkişaf üçün zəmin olacaqdır.

Bununla yanaşı, deyə bilərik ki, neft gəlirlərindən səmərəli istifadə etməklə ixrac payı yüksək olan rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalı yüksəlmişdir.

Hazırda dünyada gedən iqtisadi proseslər onu göstərir ki, beynəlxalq bazarda yalnız rəqabətə davamlı və elmi-texnoloji yenilikləri özündə ehtiva edən məhsullar yer alır. Bu baxımdan, iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması, istehsal sahələri üzrə dəyər zəncirinin yaradılması və ixtisaslı kadrların hazırlanması əsas prioritet hesab olunmalıdır. Qeyri-neft sənayesinin inkişafı təkə iqtisadi baxımdan yox, həm də işsizliyin azaldılması və məşğulluğun təmin edilməsi, əhali gəlirlərinin artırılması, elmi, sosial və mədəni sahələrin inkişafı tərəfdən də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Xüsusilə də regional inkişaf konsepsiya və proqramları, strategiyaları bölgələrdə iqtisadi canlanmaya səbəb olmuşdur. Bu tədbirlər əhali gəlirlərində artımla müşahidə olunmaqla yanaşı, makroiqtisadi səviyyədə tədiyə balansında da real rəqəmlərlə özünü büruzə verir. Ancaq bütün bu kimi müsbət nəticələrlə bərabər, sözügedən sahədə həlli labüd olan məsələlər hələ də mövcuddur. İqtisadi və sosial inkişafın nəticələrinə əsasən deyə bilərik ki, Azərbaycanda son dövrlərdə bütün istiqamətlərdə kifayət qədər uğurlar qazanılmış, iqtisadi diversifikasiya dərinləşmiş, ölkə beynəlxalq layihələrin təşəbbüskarı və əsas iştirakçısı kimi çıxış etmişdir. Müasir çağırışlara cavab verən iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması, sahibkarlığın dəstəklənməsi, azad iqtisadi mühitin təmini ölkənin beynəlxalq səviyyədə nüfuzunun daha da artmasına, əhəlinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına səbəb olmuşdur.

İqtisadi inkişaf prosesində investisiya qoyuluşları və onların nəticələri baxımından əlaqəliliyin müəyyən edilməsi mühüm amil hesab edilməlidir. Qeyd etdiyimiz kimi investisiya qoyuluşları iqtisadi baxımdan əsaslandırılmalı və gələcək dövrlərdə ölkə iqtisadiyyatına verə biləcək fayda əvvəlcədən müəyyən edilməlidir. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatının cari vəziyyəti diaqnostika edilməklə neft gəlirlərinin yönəldiləcəyi prioritet istiqamətlər konkret təyin edilməlidir. Xüsusilə bu istiqamətdə addımlar atılarkən neft gəlirlərindən istifadə də nəsillərarası ədalətli bölgü nəzərə alınmalı, həmçinin bu istiqamətdə Norveç kimi ölkələrin təcrübəsi öyrənilməlidir. Məsələn, Norveçdə iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsinə və ya dövlət büdcəsinə transfertlər əsasən cari ildə Neft Fondunun əldə etdiyi gəlirlər hesabına (investisiya fəaliyyətindən əldə etdiyi gəlirlər, qiymətli kağızlar bazarından əldə etdiyi gəlirlər və s.) təmin edilir. Neft gəlirləri isə Fondada cəmlənir. Lakin qeyd etdiyimiz ölkədə inf-

rastruktur, demək olar ki, tam şəkildə qurulub və iqtisadi çarxlar mükəmməl şəkildə işləyir. Azərbaycanda isə intensiv iqtisadi artıma nail olmaq, iqtisadi infrastrukturun tam qurulması, regionlarda məşğulluğun təmin edilməsi, təsərrüfat həyatı strukturunun inkişaf etdirilməsi, qeyri-neft sektorunda kompleks inkişafa nail olmaq, innovativ iqtisadi fəaliyyətin təmin edilməsi, ixrac potensialının artırılması üçün sənayə parklarının yaradılması və s. işlərin görülməsi üçün neft gəlirləri müəyyən müddətə əsas investisiya mənbəyi hesab oluna bilər. Xüsusilə iqtisadiyyatda birtərəfli inkişafın aradan qaldırılması, idxaldan asılılığın azaldılması və tədiyə balansında təbii resurslar əvəzinə rəqabət qabiliyyətli məhsulların üstünlük təşkil etməsi, xidmət sahələrinin tərəqqisi baxımından infrastrukturun inkişaf etdirilməsi, ərzaq təhlükəsizliyinin təmini məqsədi ilə aqrar sektorda maddi-texniki bazanın təkmilləşdirilməsi olduqca vacibdir. Eyni zamanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında maraq yaratmaq üçün dövlət subsidiyalarının verilməsi, əhəlinin iri şəhərlərə miqrasiyasının qarşısının alınması məqsədi ilə regionlarda sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün, əlbətdə ki, əsaslı investisiya qoyuluşlarına ehtiyac vardır. Bu, təbii ki, qısa müddətdə neftdən gələn gəlirlər hesabına təmin edilməlidir. Lakin uzun müddətdə ölkə iqtisadiyyatını kənar şoklardan qorumaq, davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün qeyri-neft sektorundan əldə olunan gəlirlər və xarici investisiya hesabına investisiya layihələri həyata keçirilməli və dövlət büdcəsinin gəlirləri də qeyri-neft sektorundan daxil olan vəsaitlər hesabına formalaşmalıdır. Bununla yanaşı, sözügedən sektorun inkişafında dövlət büdcəsi yalnız ilkin mərhələlərdə əsas yer tutmalıdır.

Xüsusilə də neftlə zəngin ölkələr neft gəlirlərinin dövlət büdcəsi vasitəsi ilə bu sahələrə investisiya şəklində yönəldilməsinə maraqlı olmalıdırlar. Bu proses bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda dövlət investisiyası və maliyyələşməsi adlanır və əsasən iqtisadiyyatın diversifikasiya edilməsinə xidmət edir. İqtisadi diversifikasiya siyasəti qısa müddətdə nail olunması məsələ deyil və təcrübə göstərir ki, yalnız uzunmüddətli dövrdə mümkün olur. İqtisadiyyatın səmərəli və artımla fəaliyyəti məqsədilə təbii resurslardan səmərəli istifadə olunması əsas prioritet istiqamət olmalıdır və iqtisadi sistem yenidən qurulmaqla diversifikasiya siyasətini uğurla həyata keçirmək olar. Qloballaşan dünya iqtisadiyyatında baş verən iqtisadi proseslər ölkə iqtisadiyyatına tez bir zamanda təsir göstərir. Bu təsirin və iqtisadi şokların azaldılması üçün ilk növbədə daxili istehsal inkişaf etdirilməli, iqtisadiyyatda monotonluq aradan qaldırılmalı və müasir çağırışlar nəzərə alınmalıdır. Ümumilikdə iqtisadi islahatlar qısamüddətli yox, uzunmüddətli strategiya şəklində reallaşdırılmalıdır.

İqtisadi diversifikasiya siyasətinin bir çox ölkə təcrübələri mövcuddur. Buna baxmayaraq, hər bir dövlət yerli iqtisadi amilləri və mühiti nəzərə almalıdır. Bu baxımdan, müxtəlif ölkələrdə tətbiq edilmiş iqtisadi diversifikasiya siyasətlərinin ölkə-

mizdə tətbiqi imkanlarını nəzərdən keçirərkən həmin ölkələrdə bu prosesin nəticələri təhlil olunmalıdır.

Neftlə zəngin bir sıra dövlətlərin iqtisadiyyatına nəzər salsaq, fərqli mənzərənin şahidi olarıq. Məsələn, Nigeriya böyük neft yataqlarına sahibdir. Lakin bu ölkə neft gəlirlərindən səmərəsiz istifadə olunması nəticəsində ölkə əhalisinin təxminən 40 faizə yaxını yoxsulluq şəraitində yaşayır. Bu nəticəni həm də ölkədə iqtisadiyyatın səmərəli şəkildə şaxələndirilməməsi ilə də izah etmək olar. Bununla yanaşı, neftlə zəngin ölkə hesab olunan Birləşmiş Ərəb Əmirliyi (BƏƏ) iqtisadiyyatın neft amilindən azad olması və davamlı makroiqtisadi sabitliyə nail olmaq üçün iqtisadi diversifikasiyanı əsas inkişaf strategiyası kimi qəbul etmişdir. Sözügedən ölkədə iqtisadi diversifikasiya ilkin mərhələdə əsasən sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənmişdi. Həmçinin XX əsrin 80-ci illərindən sonra xidmət sahəsi də bu inkişaf siyasətinin əsas komponentinə çevrildi və sonrakı onilliklərə bu iqtisadi tədbirlər özünü müsbət tərəfdən göstərməyə başladı. Ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrini inkişaf etdirmək üçün bütün sferalarda infrastrukturun inkişafı məqsədi ilə böyük investisiya qoyuluşları reallaşdırdı.

Diversifikasiya tədbirlərinin uğurlu modellərindən biri də Malayziya modelidir. Bu ölkə bu istiqamətdə əsas uğurlu ölkələrdən hesab olunur. Malayziya dövləti XX əsrin 60-cı illərindən Britaniya müstəmləkəsindən azad olduqdan sonra müstəqil iqtisadi siyasət həyata keçirməyə başladı. İlk olaraq təbii sərvətlərin ixracından asılılığın olmaması istiqamətində əsali işlər görüldü. Çünki dünya bazarında neft kimi məhsulların qiymətlərinin dəyişməsi ölkə iqtisadiyyatı üçün həmişə təhlükəli ola bilər.

Qeyd olunmalıdır ki, bu təcrübə ölkəmizdə 2014-cü il və sonrakı bir neçə il ərzində yaşandı. Həm bu təcrübəyə, həm də yuxarıda göstərilən təcrübələrə əsasən, deyə bilərik ki, təbii resursların dünya bazarında qiymətləri daima dəyişkən olmuşdur. Bu baxımdan, hökumət dövlət proqramları, iqtisadi strategiyalar və digər iqtisadi tədbirlər hazırlamaqla iqtisadiyyatın bütün sahələrini inkişaf etdirməlidir (5, səh. 141-143).

Buna əyani misal olaraq deyə bilərik ki, son illər dünya bazarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi, dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində kəskin azalmalar, milli valyutanın dəyərdən düşməsi ölkədə yeni iqtisadi islahatların işlənilib hazırlanmasını qaçılmaz etdi. Nəticə etibarilə ölkə iqtisadiyyatının yol xəritəsini müəyyən edən və əsas iqtisadi sənəd hesab olunan strateji yol xəritələri qəbul olundu. Həmin yol xəritələri iqtisadiyyatın cari vəziyyətini düzgün qiymətləndirməyə, yeni sosial-iqtisadi inkişaf modelinin hazırlanmasına və tətbiqinə zəmin yaratdı. Yol xəritələri uzunmüddətli perspektivdə neft amilindən asılı olmadan davamlı və dayanıqlı iqtisadiyyata nail olmağa köklənmişdir və ümumilikdə iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə edir (1, səh. 4-5).

Nəticə

Müasir dünyada iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafı, makroiqtisadi dayanıqlılığın təmin olunması, neft gəlirlərinin iqtisadi artıma səbəb olacaq sahələrə investisiya olunması, dövlət büdcəsinin gəlirlərində qeyri-neft amilinin artırılması, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətləridir.

Neft gəlirlərinin əsasən qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi aşağıdakı iqtisadi məqsədlərə çatmağa xidmət edəcəkdir:

- Uzunmüddətli perspektivdə dövlət büdcəsinin neft gəlirlərindən asılılığının azaldılması;
- İqtisadi sahədə ilk növbədə qeyri-neft sektorunun, o cümlədən qeyri-neft sənayesinin genişləndirilməsi hesabına davamlı iqtisadi inkişafa nail olunması;
- Regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın dəstəklənməsi, məşğulluğun təmin olunması;
- İqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə zəmin yaratmaq;
- Ölkədə qeyri-neft amilinin ümumi daxili məhsulda çəkisinin artırılması və dövlət büdcəsinin gəlirlərində qeyri-neft gəlirlərinin payının artırılması;
- İnnovativ istehsal üsullarının qeyri-neft sektorunda tətbiqinin təmin edilməsi və iqtisadiyyatda əsaslı struktur dəyişikliklərinə nail olunması;
- İxrac potensialının artırılması, beynəlxalq arenada rəqabət qabiliyyətli Azərbaycan məhsullarının layiqli yer tutması.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” (səh. 9, 4-5);
2. “Neft Gəlirlərinin idarə olunmasında uğurlu model: Norveç modeli” Altay İsmayılov, Xətai Aliyev, Qafqaz Universiteti-2010, (səh. 71-72);
3. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası;
4. “Qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı”, dərslik, İbad Abbasov, Təbriz Əliyev, Bakı Biznes Universiteti, Bakı-2017 (səh. 63-67) ;
5. “İqtisadiyyatın diversifikasiyasının dünya təcrübəsi” O.Bağirov, AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası 2018 (iyul-avqust), (səh. 141-143) ;
6. “Ending dependency: How is oil revenues effectively used in Azerbaijan?” Center for economic and social development. Edited by Vugar Bayramov.